

Ромадикіна В.С., канд. філос. наук, доц.

Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Донецьк, Україна,
e-mail: vitalija.romadykina@gmail.com

НАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Romadykina V.S., Cand. Sc. (Ph), Assoc.
Prof.

Donetsk Law Institute of Internal Affairs of Ukraine,
Donetsk, Ukraine,
e-mail: vitalija.romadykina@gmail.com

NATION AS A OBJECT OF SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Мета статті полягає в дослідженні джерел протиріч, що сформувались в європейській філософії й опосередковано обумовили онтологічну суперечність формування теорій нації.

© Ромадикіна В.С., 2013

Методика. Аналізуючи концептуальні підходи до тлумачення та аналізу поняття «нація», автор застосував метод феноменології. Використано історичний і логічний методи дослідження, міждисциплінарний підхід, що розкриває онтологічну, гносеологічну, методологічну проблематику нації, а також герменевтичний метод та порівняльний аналіз, що сприяв прослідкуванню європейських впливів на формування сучасних світоглядних позицій щодо розуміння феномена «нація».

Результати. На підставі здійснення системного соціально-філософського аналізу основних сучасних концепцій розуміння поняття «нація» з'ясовано важливе її теоретичне значення для сучасної етнополітології і соціальної філософії. Доведено, що концепт «нація» має гносеологічне і прогностичне значення для розвитку сучасних глобалізаційних теорій, зокрема щодо майбутнього національної держави і трансформації національних інтересів. Виявлено основні критерії, наявність яких засвідчує існування такого феномена, як «нація».

Наукова новизна. Наукова новизна результатів, що одержали, зумовлена змістом і обсягом дослідницьких завдань та шляхами їх розв'язання.

Практична значущість. Практичне значення результатів, що одержали, полягає в тому, що вони можуть бути використані для теоретичного обґрунтування стратегічних напрямків розбудови національної держави в Україні, формулювання національної ідеї та національних інтересів. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні історії і теорії політичної науки, міжнародного права, етнополітології.

Ключові слова: етнос, нація, націоналізм, культура, суспільство.

Постановка проблеми. Для кожного покоління людей нація є сакральною цінністю, що належить до одного з найскладніших витворів людського співжиття, природу та сутність якої науково збагнути дуже важко. Відправним пунктом дослідження виступає емпіричне розуміння нації, тобто визначення національної спільноти через сукупність зовнішніх ознак. Для переходу на теоретичний рівень аналізу необхідно розкрити зв'язок між цими ознаками і знайти їх підґрунтя. Але сьогодні емпіричне розуміння нації являє собою хаотичне поєднання ознак, яке наче зависає в повітрі, унаслідок чого національні спільноти постають як дещо міфічне, або взагалі те, що не існує, як «уявні спільноти» [1, с. 460].

Аналіз останніх досліджень. Дослідження актуальних питань становлення націй та їх ідеологічного обґрунтування в європейській і суспільно-політичній філософській думці знайшло відображення у працях багатьох науковців. Як наслідок, у сучасній націології та націософії сформувався ряд основних теорій і концепцій нації. Хоча вони є доволі умовними, але разом із тим виконують інструментальну функцію способу осмислення дискурсивних питань щодо розуміння феномена «нація». Ця проблематика є прерогативою наукових рефлексій як зарубіжних (Б. Андерсон, Ю. Габермас, Е. Гелнер, Е. Сміт та ін.), так і вітчизняних (О. Антонюк, Г. Касьянов, А. Колодій, В. Лісовий тощо) дослідників.

Метою статті є дослідження ключових критеріїв ідентифікації націй і розкриття джерела протиріч, що сформувалися в європейській філософії і опосередковано обумовили онтологічну суперечність формування теорій нації.

Виходячи з мети, можна визначитися з основними **завданнями** статті: здійснити аналітичний огляд теоретико-методологічних засад класифікації теорій формування націй; вивести основні критерії, наявність яких засвідчує існування такого феномена як «нація».

Виклад основного матеріалу. Кожне суспільство, як підтверджує історична практика, проходить основні етапи еволюції: формування народу, етносу, нації. Народ як біологічна єдність людей, пов'язаних єдиним простором, із часом набуває своєї мови, побуту, культури, психологічних особливостей і трансформується в етнос, який переростає в націю.

У дослідженні нації існує багато підходів, що спричинило «хаос дефініцій» [2]. Саме поняття «нація» пройшло еволюцію від її розуміння як певної територіальної політичної, інтелектуальної групи до її ототожнення з народом. Певним проміжним твердженням між ними є інтерпретація цього поняття, яке запропонував Д. Дідро, згідно з яким нація – це еліта, аристократія, а народ – це селяни та робітники [3, с. 38].

Одним із перших у Франції запропонував поставити в основу становлення нації принцип індивідуальності філософ-просвітник Ж.-Ж. Руссо. На його думку, такі фактори, як культура, мова, історія та закони є підґрунтям становлення нації, а завдання уряду – сприяти створенню національної культури [4, с. 151].

Французький учений Е. Ренан відзначав, що нація – це та спільнота, яка має спільне історичне коріння: «Нація – це велика спільність, створена розуміннями, усвідомленнями жертви, колись принесеної і готовою до нової (жертви). Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжувати життя спільноти» [2, с. 44].

Втім на сьогодні так і немає одностайних наукових тверджень щодо поняття «нація». Більш того, є близько сотні визначень нації, про що пише П. Вайт: «Легіони авторів визначали націю, але жоден із них ніколи не зробив це задовільно» [5, с. 8]. Творцями досить оригінальних концепцій інтерпретації нації і націоналізму стали представники так званої модерністської школи К. Дойч і Е. Гелнер. Вони безпосередньо пов'язували інтенсифікацію націотворчих процесів із розвитком ринкових відносин, які створили особливий комуні-

кативний простір, що зруйнував становий уклад суспільств, що існував, і перетворив їх на нації [6; 7].

Так, у загальному вигляді розуміння модернізації Е. Гелнером пов'язується з переходом від аграрно-ремісничого до індустріального суспільства. Тобто він пов'язує формування сучасних націй передусім із технологічним, економічним, політичним розвитком. У ході цього переходу відбувається швидкий промисловий розвиток, упроваджуються ринкові відносини, складається індустріальне суспільство. У свою чергу, це спричиняє формування нової соціальної структури та інші процеси, які в комплексі характеризуються як «соціальна мобілізація».

«Соціальна мобілізація, – писав Б. Кравченко, – стосується зростання промисловості, торгівлі, міст, поширення освіти, тобто схиляє населення прийняти нові цінності, репрезентовані національністю, і породжує громадські ресурси, що передбачають ефективну організацію за задоволення нових потреб. Члени мобілізованої громади найімовірніше будуть швидше міськими, ніж сільськими мешканцями, письменними, ніж неписьменними і освіченими, ніж неосвіченими» [8, с. 15].

Соціальна мобілізація, у свою чергу, стимулює процеси зростання національної свідомості, сприяє формуванню національної еліти, політичних партій, які ставлять питання про самовизначення позбавлених власної державності націй. Національна ідея набуває масової підтримки, втілюється в «національну мобілізацію», яка призводить до здобуття нацією державного суверенітету. У кінцевому рахунку, стверджують прихильники модернізаційного підходу, саме «нація і націоналізм створюють умови, в яких тільки й може існувати індустріальне суспільство» [9, с. 6].

Не можна не погодитися і з тим, що нація є витвором політичних еліт і владних структур постіндустріальної доби. Культурну гомогенність, яка зазвичай передбачає спільність поглядів на минуле, Е. Гелнер розглядає як політичне знаряддя для реалізації національних проєктів, а не як результат етнокультурного розвитку до модерних спільнот. У своїй роботі «Нації і націоналізм» (1983) Е. Гелнер зазначав, що нація є результатом потреб сучасного суспільства в культурній гомогенності, що обумовлюється розвитком індустріального виробництва, а також є витвором людських переконань, вірності і солідарності [7]. Вона з'являється тоді, коли люди визнають свою належність до неї як до спільноти, об'єднаної спільною культурою (ідеями, символами, зв'язками, способами соціальної поведінки та спілкування), а також певними спільними і взаємно визнаними правами й обов'язками її членів [7, с. 160].

Відповідні ідеї поділяє і Ю. Бачинський [10]. На його думку, ринкові відносини, поширюючись на Схід, рано чи пізно прийдуть і на територію України, що автоматично призведе до формування модерної української нації, на зразок західних. Ю. Бачинський вважав, що цей процес є органічним, і він обов'язково приведе українців до політичної незалежності [10].

Усе ж у модерністських теоріях націоналізму, що базувалися на осмисленні суспільно-політичних процесів на Заході, було одне слабе місце: вони не

пояснювали причин та особливостей виникнення націоналізму в тих країнах, де індустрія не перетворилася на сектор виробництва, що домінує [7].

Розробником ще одного модерного концепту нації, з першого погляду, принципово іншого, ніж класичні та близькі їм сучасні концепції, є німецький соціолог і політолог К. Дойч. Він здійснив продуктивну спробу осмислення феноменів національності і нації з позицій сучасних теорій інформації та комунікації. Ця теорія визначає націю не за набором певних суб'єктивних чи об'єктивних ознак, таких як територія, мова, державність, а за комунікативними можливостями. Провідним поняттям комунікативної теорії є поняття «комплементарність», або ж «комунікативна ефективність», тобто здатність елементів певної структури взаємодоповнювати або замінювати один одного. Комплементарність забезпечує існування спільного комунікативного простору.

Зазначимо, що швейцарці можуть говорити чотирма різними мовами і діяти в той же час як один народ, оскільки кожен із них має достатньо засвоєних звичок, символів, спогадів, історичних подій та особистих асоціацій, що дозволяють кожному швейцарцю успішніше спілкуватися саме зі швейцарцем, аніж із людиною, яка говорить тією ж самою мовою, але належить до іншого народу [6, с. 325].

Отже, нація характеризується передусім певним рівнем суспільної комунікації індивідів. Цей рівень визначається компліментарністю способів і засобів комунікації між індивідами і групами всередині нації. Тому можна зазначити, що підвищення рівня комунікативності ототожнюється із соціальною (суспільною) мобілізацією, зростанням у суспільстві творчих можливостей індивіда і нації. Комунікативна теорія – це, у першу чергу, розширення контактів і зміцнення зв'язків між різними етнічними групами, що призведе до зростання взаєморозуміння й зближення.

Вагомий вклад у розвиток теорії національної ідентичності й обґрунтування зв'язку її з етнічною ідентичністю зробив Е. Сміт. Він, на відміну від Е. Гелнер, не вважає, що нації і націоналізм виникли внаслідок розвитку промисловості і ЗМІ, а виділяє зв'язок між етнічними утвореннями попередніх епох і сучасними націями. Колективна історична і культурна пам'ять, фольклор є в усіх народів. Разом із тим Сміт, навпаки, підкреслює, що сучасні нації органічно пов'язані з доіндустріальними спільнотами, що позначаються ним як етнії [11].

На думку вченого, вся їх різноманітність може бути зведена до двох типів: аристократичного і народного. Нації, що виникають на базі першого типу етній, створюються шляхом бюрократичної інкорпорації нижчих соціальних груп у межах однієї держави. Провідну роль у формуванні нації з народних етній відіграє інтелігенція, що бореться за збереження етнічних традицій.

Заслуговує нашої уваги етнологічна доктрина нації, що сформулював Е. Сміт. Згідно з нею, поділ людства на нації є закономірним і природним процесом. Кожній нації властива самобутність. Лише ототожнюючи себе з певною нацією, люди можуть досягти реальної свободи та самореалізації. У свою чергу, держава є визначальною умовою для повноцінного здійснення нації. Звідси лише національна держава є найбільш ґрунтовним фактором досягнення свободи та гармонії в масштабах усього світу. Виходячи зі сказаного, Е. Сміт не

сумнівався в тому, що джерелом політичної влади в суспільстві і є саме нація [11, с. 155].

Він характеризував націю як «велику, вертикально інтегровану і територіально мобільну групу зі спільними громадянськими правами і почуттям колективності, а також однією чи кількома спільними характеристиками, які можуть бути їх союзниками чи представниками» [11, с. 175]. На його погляд, атрибутами нації є: наявність самоназви, своєї історичної території, спільних міфів, історичної пам'яті, спільної мови, громадянської культури, спільної економіки, єдиних юридичних прав і обов'язків для всіх її представників [11, с. 23]. Він виокремив такі етнічні спільноти за часом їх виникнення та послідовного переходу від однієї форми до іншої: плем'я – етнічна група або етнос – нація. Визначальними факторами, на його думку, для утворення нації є економічні та політичні, завдяки яким і створюється її цілісне тіло [11, с. 69].

Отже, головна ідея дослідження Е. Сміта полягає в тому, що націогенеза потребує етнічного підґрунтя. Існування етносу є необхідною передумовою виникнення нації.

Таким чином, еволюція терміна врешті-решт привела до того, що формулювання якогось універсального визначення «нації» стало неможливим, хоча й бажаним, принаймні для науковців. Цілком очевидно, що «універсальне» визначення «нації» як людської спільноти, якщо воно претендує на повну змістовність, має містити як мінімум мовні, культурні, територіальні, економічні, соціальні, соціально-психологічні й політичні характеристики. Проте жодна з цих характеристик не може претендувати на перевагу [2, с. 40].

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити наступні **висновки**:

1. Методологічно виправданим є комплексний підхід в осмисленні феномена «нація», завдяки якому її політичні (громадянські) та етнокультурні складові включно з історичною пам'яттю не протиставляються, а тісно взаємодіють.

2. Із зазначеного вище аналізу розуміння поняття «нація» можна виокремити наступні критерії, наявність яких засвідчує її існування: спільна держава та спільна чітко визначена територія; історично сформовані почуття спільності і колективної самосвідомості щодо минулого та бажання спільного життя в теперішньому та майбутньому; культурна спільність (література, мистецтво, способи мислення і поведінки, звичаї) та спільна мова; спільна національна пам'ять та історія. Але жодна з ознак не може відігравати роль основного чинника для всіх національних спільнот, проте необхідним є їх неповторне поєднання.

3. Концепт нації має гносеологічне і прогностичне значення для розвитку сучасних глобалізаційних теорій, зокрема щодо майбутнього національної держави і трансформації національних інтересів.

Перспективи подальших досліджень. Багато зі значного ідейного багажу західноєвропейських мислителів щодо розуміння нації було залучено в практику побудови націотворчих процесів у країнах Центральної та Східної Європи, у тому числі й в Україні. Ми чудово розуміємо, що однією роботою неможливо остаточно вирішити всі завдання, і що в запропонованій статті не вичерпано всіх аспектів, пов'язаних із цією проблемою дослідження, а отже, є

відкритими можливості подальшого пошуку в цьому напрямку. Тому наступне дослідження буде присвячено саме питанню націотворчих процесів в Україні.

Список літератури / References:

1. Новейший философский словарь. – Минск: Изд-во В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
Newest philosophical dictionary (1998), V.M. Skakun, Minsk, Belarus.
2. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
Kasianov, G.V. (1999), *Teorii natsii ta natsionalizmu* [Theories of nation and nationalism], Lybid, Kyiv, Ukraine.
3. Рудакевич О.М. Концепція культурницького націоналізму в українській історико-філософській думці: дис. ... канд. філос. наук / О.М. Рудакевич. – Л., 2005. – 199 с.
Rudakevych, O.M. (2005), “Conception of nationalism of cultural is in the Ukrainian historical and philosophical mind”, Abstract of Ph.D. dissertation, Lviv, Ukraine.
4. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Р. Шпорлюк. – К.: Основи, 1998. – 479 с.
Shporliuk, R. (1998), *Komunizm i natsionalizm. Karl Marks proty Fridriha Lista* [Communism and nationalism. Charles Marks is against Frederic List], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
5. Картунов О. Західні теорії нації, плюралізм думок, дефініція понять / О. Картунов // Віче. – 1996. – № 6. – С. 80-89.
Kartunov, O. (1996), “Western theories of nation, pluralism of ideas, determination of concepts”, *Viche*, no. 6, pp. 80-89.
6. Дойч К. Народи, нації та комунікація / Карл Дойч // Націоналізм: народи, нації та комунікація [антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий] – К.: Смолоскип, 2006. – С. 317–332.
Doich, K. (2006), “People, nations and communication”, *Natsionalizm: narody, natsii ta komunikatsii*, pp. 317-332.
7. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Ернест Гелнер // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера [антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 156-170.
Gelner, E. (2006), “Nations and nationalism”, *Natsionalizm: teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Gelnera*, pp. 156-170.
8. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
Kravchenko, B. (1997), *Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini XX stolittia* [Social changes and national consciousness are in Ukraine of XX age], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
9. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. / Я.Й. Грицак. – К., 1996. – 360 с.
Hrytsak, Ya.I. (1996), *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX st.* [Essay of history of Ukraine: forming of modern Ukrainian nation of XIX-XX of item], Kyiv, Ukraine.

10. Бачинський Ю. Україна irredenta / Юліан Бачинський; передмова В. Дорошенка. – Берлін: Вид-во української молоді, 1924. – 170 с.
Bachynskyi, Yu. (1924), *Ukraina irredenta* [Ukraine irredenta], Vyd-vo ukrainskoї molodi, Berlin.
11. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 222 с.
Smit, E. (1994), *Natsionalna identychnist* [National identity], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

Цель статьи заключается в исследовании источников противоречий, которые сформировались в европейской философии и опосредствовано обусловили онтологическое противоречие формирования теорий нации.

Методика. Анализуя концептуальные подходы к толкованию и анализу понятия «нация», автор применил метод феноменологии. Используются исторический и логический методы исследования, междисциплинарный подход, который раскрывает онтологическую, гносеологическую, методологическую проблематику нации, а также герменевтический метод и сравнительный анализ, который способствовал прослеживанию европейского влияния на формирование современных мировоззренческих позиций относительно понимания феномена «нация».

Результаты. На основании осуществления системного социально-философского анализа основных современных концепций понимания категории «нация» выяснено важное ее теоретическое значение для современной этнополитологии и социальной философии. Доказано, что концепт «нация» имеет гносеологическое и прогностическое значение для развития современных теорий, в частности относительно будущего национального государства и трансформации национальных интересов.

Научная новизна. Научная новизна полученных результатов предопределена содержанием и объемом исследовательских задач и путями их решения.

Практическая значимость. Практическое значение полученных результатов заключается в том, что они могут быть использованы для теоретического обоснования стратегических направлений переосмысления национального государства в Украине, формулировки национальной идеи и национальных интересов. Результаты исследования могут быть использованы в преподавании истории и теории политической науки, международного права, этнополитологии.

Ключевые слова: этнос, нация, национализм, культура, общество.

Objective. Purpose of the article is researching the source of contradictions formed in the European philosophy and indirectly stipulated the ontological contrariety of forming of nation theories.

Methods. Analyzing the conceptual approaches to the interpretation and analysis of concept «nation», the author applies the method of phenomenology. Also the historical and logical methods of research are used, the interdisciplinary approach discovering ontological, gnosiological, methodological problem questions of nation, and also the hermeneutic method and the comparative analysis which promotes the examining of European impacts on forming of contemporary world-view positions for understanding the phenomenon «nation».

Results. Grounding on the systematical social and philosophical analysis of the basic contemporary conceptions of understanding of the concept «nation», its important theoretical value is found out for contemporary ethnic politology and social philosophy. It is proved that the concept «nation» has a gnoseological and prognostic value for the development of contemporary globalization theories, particularly for the future of the national state and transformation of national interests. Basic criteria certifying existence of such phenomenon as «nation» are highlighted.

Scientific novelty. *The scientific novelty of the received results is predefined by content and volume of the researching tasks and ways of their solution.*

Practical value. *The practical value of the received results lies in the fact that they can be used for theoretical argumentation of strategic directions of the further national state formation in Ukraine, formulation of the national idea and national interests. Researches results can be also used in teaching the History and Theory of Political Science, International Law, Ethnic politology.*

Key words: *ethnosis, nation, nationalism, culture, society.*

*Рекомендовано до публікації д-ром філос.
наук, проф. С.В. Дрожжиною.
Дата надходження рукопису 03.04.2013 р.*